

Значај храма у Сопотници код Горажда за православне Србе и Српску Православну Цркву

Резиме. И поред безграничних искушења и страдања, српски народ горњег Подриња као и ширих простора Босне и Херцеговине градио је своје храмове манифестујући и на тај начин своју припадност заједници просвијећених и цивилизованих народа. Бројни храмови подигнути мукотрпним напором предака нестајали су у пепелу и пламену, али их је вјерни народ ношен и покретан исполинском духовном снагом својих праотаца обнављао и милошћу Бога Живога удахнуо им дах живота. И тако из покољења у покољење. Из вијека у вијек. Све до наших дана. Градећи и бранећи своје храмове Срби су градили и бранили најплеменитије тековине колективне националне свијести. У историји светосавске духовне културе на подручју Босне и Херцеговине уопште, храму Светог Великомученика Георгија у Доњој Сопотници код Горажда припада изузетно значајно мјесто. Подигао га је херцег Стефан Вукчић Косача. Културно-просвјетни живот у горњем Подрињу наставио се извјесно вријеме и под турском окупацијом. Настојањем Божидача Љубавића-Горажданина, при храму Светог Георгија отворена је 1529. године прва штампарија на подручју Босне и Херцеговине уопште.

Кључне ријечи: Свети Великомученик Георгије, Сопотница, Ново Горажде, Херцег Стефан Вукчић Косача, штампарија, Божидар Љубавић-Горажданин.

Храм посвећен Светом Великомученику Георгију у Доњој Сопотници,¹ општина Ново Горажде, задужбина Херцега Стефана Вукчића Косаче,² један је од најважнијих биљега српског народа у том подручју, па и цијелој БиХ, и од непроцјењивог је значаја за вјеру, историју и културу православних Срба у овим крајевима.

* Музичка академија Универзитета у Источном Сарајеву; joaleksa@teol.net

¹ Према првом попису становништва по вјерској припадности, половима и домаћинствима насеља Босне и Херцеговине под аустроугарском окупацијом, који је извршен 1879. године и интерно штампан као службено издање 1880. године у Сарајеву под насловом „Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine – Glavni pregled političkog razdijeljenja Bosne i Hercegovine“, стр. 77, пописано је село Сопотница у општини Сијерчићи, котар Горажде, окружје Сарајево.

Према том попису, село Сопотница имало је 14 кућа и 15 домаћинстава, а бројало је укупно 96 становника оба пола, грко-источне вјере, како је аустроугарска администрација за вријеме окупације Босне и Херцеговине званично водила српски православни живаљ у Босни и Херцеговини. У селу Сопотници, те 1879. године, није било другог становништва осим српског православног живља.

² Село Косаче, које се сматра као завичајно мјесто поријекла Косача, налази се на југозападној страни Горажда, удаљено од Доње Сопотнице око 14 км (ТК 1: 100.000, ВГИ, Београд 1985).

Пописом из 1885. године под насловом „Преглед пучанства окружних градова и котарских мјеста Босне и Херцеговине по стању од 1. маја 1885. године“, страна 22 и 23, пописано је село Сопотница и Сопотница Горња у општини Сирчићи, котар Горажде, окружје Сарајево.

Према том попису, село Сопотница и Сопотница Горња имали су 15 кућа и 20 станова, а бројали су укупно 108 становника оба пола, грко-источне вјере. Мухамеданаца није било.

У сам врх српских православних споменика не уздижу га његова љепота и величина грађевине, већ управо чињеница да је од саме његове градње, преко битисања кроз историју, до данашњих дана, био потврда вишевјековне присутности Срба и православне вјере на тим просторима, али и на подручју цијеле БиХ.

Храм је саградио као своју задужбину Херцег Стефан Вукчић Косача 1454. године (Косановић 1871, 159; Ковачевић 1978, 301-302), 11 година прије турског заузимања Горажда и прије почетка исламизације тих подручја, а у вријеме покушаја да се богумилство или патаренство увуче у млад и здрав организам Православне Цркве, односно у периоду покушаја стварања некакве „босанске цркве“. Било је то у вријеме озбиљних претензија Католичке Цркве на просторе БиХ (Ђирковић 1964, 287).

И управо је храм у Доњој Сопотници, односно сама његова градња, несумњиво потврда да је његов задужбинар Херцег Стефан и у срцу и у души, и духовно и физички сљедбеник Светосавске православне цркве, а не неке „босанске цркве“ или Ватикана, како то неки желе да прикажу.

Рашка основа храма, моравски поплет на довратнику, трагови фреско живописа, формулација уклесаног ктиторског натписа, јасно говоре да се Стефан Вукчић Косача одређелио за традицију његовану међу српским племством и да је не само политички већ и духовно припадао српском племству, без обзира на чињеницу да су његове области биле у саставу босанског краљевства.

Чињеница да је титулу Херцег³ везао уз име Светог Саве побија у науци увријезано мишљење да је био заштитник богумила или поданик Ватикана.

Најмјеродавнији одговор на све недоумице о вјерском одређењу Херцега Стефана даје сам храм који је посвећен Светом Великомученику Георгију, о чему говори и натпис над његовим вратима: + вѣ лѣто сѣнд азъ равъ хѣѣ вѣ гднѣ херцѣ стѣфан въздвѣгоу храм стго великомна хѣва георѣа. моле. емѣ. дапомоантсе ѿ мнѣ грѣшнѣмъ вадѣѣ моѣмъ хѣѣ.⁴

Из горе наведеног натписа (Руварац 1880, 4; Мазалић 1941, 29) недвосмислено се може закључити да Херцег Стефан изричито указује да он подиже храм Светом Георгију, да се моли томе угоднику Божјем, да би се и он молио за њега грешног код његова Господа Христа.

³ Др Предраг Пузовић (1997, 16-19) закључује да је „Култ Светог Саве био разлог што је Стјепан Вукчић Косача, хумски војвода, 1448. године унео у своју титулу назив „Херцег од Светог Саве“, указујући тиме на значај манастира Милешева, у коме су се налазиле мошти Светога Саве“.

Истакнути историчар нашег средњег вијека, професор Сима М. Ђирковић (1964, 271) каже: „При оцени историјске улоге Стефана Вукчића Косаче не сме се испустити из вида проблем постанка Херцеговине. (...) То је најзначајнији и неизбрисив траг који је Стефан Вукчић Косача оставио у историји наших народа. Уједно и јединствен случај код нас да једна личност наметне своје име великој области наше земље. Тачније речено, не своје име, него своју титулу, нераздвојно сраслу са именом.“

⁴ Текст херцеговог натписа на надвратнику цркве у Доњој Сопотници први је 1871. године објавио учитељ у Сарајеву, касније митрополит Дабробосански, Сава Косановић у чланку „Српске старине у Босни“. Косановићев транскрипт Херцеговог натписа имао је мањкавости и словних грешака, њега је касније дјелимично допунио Вид Вулетић Вуксановић, у том облику преузео га је и Ђиро Трухелка, а потпуно пречистио и протумачио Иларион Руварац 1880. године.

Тако директне ријечи и у таквој смислу, Херцег Стефан, да је био богумил, или наклоњен некој другој вјери, заиста не би могао никада да употрежи, па стога те узвишене ријечи, изражене таквим начином и смислом, управо и јесу најдрагоцјенији прилог расвјетљавању питања: које је вјере био славни Херцег Стефан.

Тачно је да је Херцег Стефан имао блиске односе са Ватиканом и да је симпатисао патарене, али је то лако објаснити тадашњим приликама у подручјима којима је он владао. Херцег Стефан, као и сваки уман владар, вјероватно, није желио никаква непријатељства и неслагања са Ватиканом и папом, односно католичанством на границама својих посједа, све док не ојача своју позицију на подручјима којима је владао. Из истих разлога је имао добру сарадњу и са богумилима, јер није желио било какве трзавице на подручјима којима је владао, а гдје су патарени живјели.

На крају крајева, да ли би неко ко је признао папу као врховног поглавара или био богумил, осим храма у Сопотници, саградио православне цркве и по осталим дијеловима земље чији је владар био? Зар би католички поданик или богумил могао сам себе прозвати „војводом од Светог Саве“, ако није у потпуности био свјестан свог прадједовског поријекла и светосавског духовног наслијеђа?

Градња

Која је вјера⁵ (Нилевић 1990, 81, нап. 323) лежала на срцу Херцега Стефана говори и стил градње храма у Сопотници, односно његове архитектонско-грађевинске карактеристике.

Црква је саграђена на подножју стрмога бријега Градина, на лијевој обали Дрине (Бојановски 1987, 125), у данашњем селу Сопотници⁶ усред средњовјековног гробља са стећцима, четири километра од Горажда, на садашњој граници Републике Српске и Федерације БиХ.

Одлике храма су рашка основа, плиткорелефни преплет на довратнику који је карактеристичан за српску средњовјековну пластику, трагови српско-византијског фреско сликарства, а у ктиторском натпису, како је Марко Вего (1980, 270-273) констатовао, види се „очигледан утицај црквенословенског начина пи-

⁵ Архимандрит Нићифор Дучић (1894, 60) о вјерској припадности Херцега Стефана каже: „Херцег је Стјепан Косача био у вјерском погледу права слика и прилика онијех босанских владалаца који су, према политичким приликама, тежим и лакшим, имали по двије и по три вјере. Он је био у души православно; с поља богумил; а папи је поручивао да ће примити католичку вјеру.“

⁶ прољећа 1449. године Херцег Стјепан се прогласио „Херцегом од Светог Саве“ и што чвршће везао за немањићку државотворну традицију и светосавску духовност.

⁶ Око 400 м западно од цркве протиче поток Скакавац, који сјеверно од Градине пада са високе стијене. Поток је у свом току назван Ријека на којој је у старија времена било више воденица (Мазалић 1985, 29). Међутим, овај мали поток, у топографским картама забиљежен као Ријека, због његовог водопада званог Скакавац, познат је и под именом Сопотница. У српском језику сопотом се назива јак извор или нагао водопад, па је због наведеног водопада дошло и до назива Сопотница ове мале лијеве притоке Дрине, по којој је и мјесто добило своје име.

сања припадника источне цркве“, упућујући да се Стефан Вукчић Косача досљедно држао традиције која је његована међу српским племством и да је, како каже Милијана Окиљ, и политички и духовно припадао томе племству.

Црква је саграђена у виду крста усред средњовјековног гробља са стећцима, од којих су до данас сачувана само два и неколико фрагмената који су уграђени у храм.

Храм је већином саграђен од материјала који је покупљен са рушевина неке пријашње грађевине. Тако се у олтарском зиду унутра виде два љепша израђена камена са римским натписима.

Садашња црква не показује у потпуности првобитни облик грађевине, који се према сачуваном предању, и у неколико према казивању очевидаца, неколико пута мијењао.

Стручном анализом начина зидања појединих дијелова цркве, облика камених блокова и структуре малтера током археолошко-архитектонских истраживања утврђено је да је хронологија изградње појединих дијелова цркве знатно другачија од раније општеприхваћеног мишљења.

Најстарији дио цркве је крстообразни брод, онај који је пресвођен преломљеним (готским сводом) са прислоњеним пјевницама и олтарским простором са апсидом.

Параклис (капелица) са сјеверне стране олтарског простора призидан је уз цркву доцније, али убрзо након изградње првобитног дијела цркве.

Западни припратни дио цркве, пресвођен полуобличастим сводом, млађи је од крстообразног дијела цркве, док је звоник приграђен крајем 19. вијека.

Утврђено је да приликом дограђивања западног дијела наоса (припрате) у 16. вијеку црква није била у рушевном стању, већ је намјерно срушен западни дио да би продужењем наоса био добијен већи простор.

Из напријед наведеног лако је видљиво да сви дијелови храма у Сопотници не потичу из истог периода.

Унутрашње димензије храма, онаквог какав је подигнут у вријеме Херцега Стефана, без олтарске апсиде и прислоњених пјевница су 8,5 X 4,5 метара (површине око 38 метара квадратних).

То је у ствари мала једнобродна крстообразна богомоља „дринског типа“ са полукружном олтарском апсидом на источној страни и симетрично прислоњеним правоуглим пјевницама на јужној и сјеверној страни, са готским (преломљеним) сводом и романским слијепим аркадама које рашчлањују зидне површине у унутрашњости храма и које, према неким истраживачима нашег средњовјековног сакралног градитељства, представљају утицај моравске школе.

Храм у Сопотници није имао нартекса ни кубета, а тачно је орјентисан по канонима хришћанске Источне Цркве.

Пјевнице су приближно истих димензија. Засведене су полуобличастим сводом. Олтарска апсида је полукружна извана и изнутра и затвара цијелу ширину наоса. Њен полупречник по дужинској симетрали нешто је дужи од полупречника по ширини храма. Нижа је од наоса за око једну половину висине наоса.

Убрзо након изградње најстаријег дијела цркве, на сјеверној страни олтарске припрате, у продужењу сјеверне пјевнице, дозидан је правоугли параклис (капелица) величине 3 X 1,80 метара, са улазом из сјеверне пјевнице. Капелица је као и пјевница засведена полуобличастим сводом, а висина у тјемени изравната је са одговарајућом висином у сјеверној пјевници. Свјетло је добијала са источне стране, кроз прозорчић у облику обратне пушкарнице, који је касније зазидан.

Капела је служила вјерском обреду, али различитом од онога који је служен у главној богомољи и вјероватно је приграђена већ следеће 1455. године на захтјев самог Херцега Стефана за његову другу супругу⁷ која је била католичке вјере (Ђирковић 1964, 218).

И митрополит Сава Косановић (1871, 159) наводи предање „да се у тој припрати молила Богу жена Херцега Стјепана, која је вјеровала латинску вјеру“.

Према мишљењу Ђоке Мазалића (1941, 32), храм у Сопотници зидали су приморски мајстори, о чему свједочи доста висок готски свод наоса са оштрим попречним лучним појасевима у готском стилу који је средином 15. вијека био раширен у Приморју. У прилог овој тврдњи свједоче и уграђене римске плоче у олтарској просторији са латиничним натписима, које не би ту биле уграђене да су цркву зидали српски мајстори „нити би им то дозволио пратомајстор да је био православца“ (Мазалић 1941, 30 и 31).⁸

Храм је због мале површине наоса (свега око 38 метара квадратних) временом постао тијесан за нарасте религиозне потребе становништва па су монаси, највјероватније у другој половини 16. вијека, када су Турци у једном кратком периоду дозвољавали поправљање и проширивање хришћанских богомоља, проширили постојеће црквено здање.⁹ Анализом спојева на зидовима утврђено је да приликом дограђивања западног дијела наоса (припрате), црква није била у рушевном стању, већ је намјерно срушен западни зид да би се продужењем наоса добио већи простор. Том доградњом црква је у западном правцу продужена за око шест метара.

У унутрашњости храма испред олтарске апсиде постојала је камена преграда која је служила као иконостас.

Црква је несумњиво била осликана још у вријеме Херцега Стефана, али су фреске у вријеме османске владавине нестале. У другој половини 19. вијека, прије обнове цркве 1869. године затечени су само дијелови средњовјековног фреско сликар-

⁷ Прва Херцегова жена, Јелена Балшићка, која је припадала православној вјери, умрла је почетком октобра 1453. године, па се Херцег други пут оженио у мају 1455. године католикињом Барбаром, кћерком извјесног *ducis de Рауго*.

⁸ Ђ. Мазалић поред осталог каже: „Херцег, какав је већ био, не бринући много оваквим послом, а будући у Дубровнику као код куће, позвао је без сумње отуд мајсторе да му дигну цркву. Ови опет, пошто им вјероватно нису осим оријентације зграде постављени никакви услови, подигоше црквицу чисто западног изгледа са високим оштрим сводом и попречним лучним појасевима са једном апсидом без кубета и нартекса. Прије се може говорити о једној готској капели (са нешто романских декорација), него о цркви.“

⁹ „Турци од 17. вијека нису више дозвољавали ни подизање нових ни повећање старих цркава. С тешком муком, митом и мољакањем једва је Порта дозвољавала најнужније поправке“ (Мазалић 1941, 32).

ства (Косановић 1871, 17; Зечевић 1890, 270). Помињу се фрагменти фреске Светог Михајла која се налазила на оном дијелу зида гдје је касније стајао владичански трон. Испитивања малтера јасно су показала да је црква имала свој фреско декор.

За разлику од готског (преломљеног) свода храма из времена Херцега Стефана, дограђени дио наоса рађен је у романском стилу са полукружним сводом и пиластрима између којих су уграђене полукружне слијепе аркаде (Окиљ 2000, 7).

Висина свода дограђеног дијела храма нижа је у тјемени од готског свода старијег дијела цркве.

Дозидани дио цркве само је продужење наоса у западном правцу, али како се он својом већом унутрашњом ширином и полуобличаствим сводом разликује од старијег дијела храма, дограђени дио наоса може се сматрати припратом, па се тако у литератури овај дио цркве најчешће и назива.

Рушењем западног зида и проширењем наоса у 16. вијеку и портал цркве претрпио је извјесне промјене. Камени довратници на порталу старог здања били су декорисани плиткорелефним, тзв. моравским преплетом, који је карактеристичан за српску средњовјековну пластику, а ктиторски натпис Херцега Стефана налазио се на надвратнику старе цркве.

Када је црква продужавана у 16. вијеку, камен са натписом и десни довратник пренесени су и уграђени на нова врата цркве, док су лијеви довратник и декоративни архитрав поново изграђени без декоративног преплета.

У току османског периода на цркви нису вршене неке значајније оправке ни доградње изузев прекривања и кречења, јер Турци су строго забрањивали подизање и проширење хришћанских богомоља на овим просторима (Веселиновић 1966, 322-323).¹⁰

Црква је поново поправљана 1869. године о чему свједочи и натпис дародавца Јована Андрића из Сарајева на металним вратима који гласи: „Жи ова врата приложи Јован Андрић Ђевеник из Сарајева у Горажде цркви 1869“.

Највјероватније је те године изграђен и мали звоник на ластавици¹¹ и постављено мање звоно „у облику ћасе“ (здјеле). То древно звоно било је малено, плитко, слично ћаси, са увом за утврђење у сталак, шупљином велико за 5 – 6 ока, а без икаквог натписа. То је звоно чувано у олтару. Пошто је било распукнуто, 60-тих година 19. вијека однијела га је нека Хаџи Стака у Сарајево да га прелију, али – не зна се због чега – никада није враћено, па је црква остала без важног споменика своје старине.

Касније је ту било звоно из 1882. године – дар цара Франца Јосифа I.

Звоник је нешто касније срушен, а данашњи је подигнут 1894. године. У основи је величине 3,5 X 3 метра и висине око 12 метара, допадљивог је изгледа, али његова декоративност одударе од једноставности осталих дијелова цркве.

¹⁰ Тек у другој половини 19. вијека, под притиском Русије и неких других европских земаља, Турци су почели дозвољавати мање поправке хришћанских богомоља па и подизање звоника и постављање звона.

¹¹ Та стара црква имала је мален, плочаст отворен звоник, сличан звонцима по Далмацији, или онеме на старој мостарској цркви – са једним звоном. На врху је био каменит крст.

Два масивна стуба и два пиластра, који са три спољња полукружна пролаза и улазним вратима у цркву чине тетрапилон, засведени су на висини од 3 метра плитиким крстастим сводом и носе осталу конструкцију звоника.

Ранији прозор на западној ластавици дограђеног дијела цркве, изградњом звоника у 19. вијеку, претворен је у улаз у звоник. До њега се долази преко дрвеног балкона за хор до кога воде дрвене степенице.

Стубови звоника са сводовима пролаза, као и ивице звоника до врха, за разлику од осталих дијелова цркве, зидани су клесаним фасадним каменом, док су поља између камених ивица зидана фасадном бојеном опеком. Фасадна бојена опека је у току санационих радова на цркви 1987/88. године премалтерисана с циљем ублажавања упадљивог контраста између звоника и осталих дијелова цркве.

Дрвени иконостас из друге половине 19. вијека са иконама из новијег времена, страдао је са црквом у пожару који су у току рата у БиХ у септембру 1992. године подметнули муслимански екстремисти.

Прије ове паљевине и најновије обнове, храм је био освијетљен са пет прозора. Два су освјетљавала олтарску просторију, један из јужне пјевнице освјетљавало је наос, а два дограђени дио наоса (припрату).

Параклис (капелица) на сјеверној страни цркве добијала је малу свјетлост кроз уски прозорчић на источној страни, изведен у облику обратне пушкарнице, који је послјије Другог свјетског рата зазидан.

Под храма био је прекривен доста углачаним плочама и у наосу је био нижи од улаза и олтарске просторије.

Кровни покривач цркве промијењен је 1922. године. Тада је црква покривена цријепом, а није познато чиме је раније била покривена. Послије прекривања на цркви нису вршене неке значајније грађевинске интервенције до 1987/88. године.

Због стварања акумулационог језера на Дрини након изградње Хидроелектране „Вишеград“ извршени су санациони радови на цркви како би била заштићена од подземних вода. Подигнут је постојећи под који је враћен након што је урађена нова бетонска подлога са изолационим материјалима.

Истовремено је извршена и заштита темељних зидова тако што је обијен малтер до висине једног метра, а потом је обављено ињектирање и поновно малтерисање продуженим цементним малтером доњих зидова храма.

У току те санације обављени су и неки радови на звонику с циљем ублажавања великог контраста између основне грађевине и звоника.

Двориште (порта) храма, димензија 41,5 X 47,65 ограда је са западне, јужне, источне и дијелом са сјеверне стране зидом висине од 1,5 до 2,3 метра, док преостали дио ограде са сјеверне стране у дужини од 35 метара чини зграда конака.

На западном дијелу дворишног зида (огради) налази се тродјелна дворишна капија која је била покривена и означена спомен-плочом непознатог садржаја, јер је поломљена на ситне дијелове, па се текст није могао прочитати.

Црква је смејштена у централном дијелу порте, нешто ближе источној страни.

Манастирски статус

Бројни докази потврђују да је храм у Сопотници врло рано, можда чак и од његовог утемељења, имао статус манастира.

Један од доказа је и један мање познат натпис од оног Херцег Стефановог на надвратнику цркве, који је урезан на лијевом допрозорнику на јужној пјевници храма. Овај веома значајан натпис из приближно истог периода када је настао и онај Херцегов састоји се из два дијела од којих је горњи мањи.

Према мишљењу Ђоке Мазалића (1941, 39), слова и начин повезивања у лигатуре врло је сличан ономе са натписа Херцега Стефана, па се претпоставља да и он потиче из истог периода, односно 15. или 16. вијека.

За разлику од Херцеговог натписа онај на допрозорнику јужне пјевнице много је мањи, а слова ситнија – висока свега око два центиметра, али је његов садржај дуго био само дјелимично или погрешно читан.

У току истраживачких радова у цркви у Сопотници 80-их година прошлог вијека Здравко Кајмаковић (1981, 159-160) је први извршио цјеловиту транскрипцију натписа на допрозорнику која гласи: + Ясе писа Василие Ивановиѣ, кратко тако глеть гдѣ иже оставиѣ отца и матер мене ради п[а] азъ будуу емоу мати: и отаць: : Исан естъ мои. оученик. се слышавъ оставиѣ. отца. и матер и бихъ Богоу: единомуу. рабъ. прости ме брате.

Овај натпис, који је до 80-их година прошлог вијека само парцијално читан и никада до тада није потпуно „преведен“ нити представљен научној јавности, говори о калуђеру Василију и његовом младом ученику Исаји, који је за љубав или по наговору калуђера Василија оставио оца и мајку и дошао оцу Василију, свакако у манастир, гдје се закалуђерио и постао његов ученик.¹²

Манастирски карактер храма у Сопотници потврђују и први попис босанских санџака из 1468/69. године и први Поименични попис санџака вилајета Херцеговина из 1477. године, из којих се јасно види да црква Светог Ђорђа у Горажду располаже знатним земљишним посједом (Ханџић 1978, 38-39).

С обзиром на то да је у конкретном случају ријеч о цркви са имањем која је, како је у турском попису наведено, у посједу калуђера Дамјана, недвосмислено потврђује да је она већ 23 године након њене изградње имала статус манастира, а калуђер Дамјан, који се у попису наводи као посједник „Цркве Ђорђо“, највјероватније био игуман манастира, па је и пописан као посједник цркве и, разумије се, манастирског добра са порезом (Аличић 1985, 195) на пшеницу и воћне производе у укупном износу од 452 акче.¹³

Већ раније наведеним истраживањима 80-их година прошлог вијека на удаљености од око 20 метара од сјеверног зида храма пронађени су темељи манастирског конака, чиме је археолошки потврђено постојање манастирског комплекса при овој цркви.

¹² Очигледно се ради о забиљешци неког старијег искусног монаха из Сопотнице, духовног оца младог Исаје, који је по наговору Василијевом ступио у манастир и замонашио се.

¹³ Око 10 златних дуката.

Допринос потврди постојања манастира може да послужи и податак да се на 10–15 минута хода од цркве ка Горажду налази старинско мало гробље, које народ назива „калуђерско гробље“.

Још никад није тачно утврђено када су и на који начин нестали ти објекти, али се претпоставља да су порушени прије 1557. године, а највјероватније су то учинили Турци 1550. године.

Рушење манастира, односно манастирских конака урађено је с циљем да буде спријечена њихова даљња активност на духовном и културном пољу. Потврда за то донекле се може наћи и у чињеници да том приликом није порушена црква већ само манастирски коначи који су постали расадник умножавања и ширења писмености и црквених књига на српском језику на савременији и приступачнији начин.

Штампарија

Храм у Сопотници још једна чињеница сврстава у творевине од посебног културног и историјског значаја за православне Србе у БиХ, а то је да је управо при њему, 25 година послје прве српске и прве балканске штампарије на Цетињу 1519. године, прорадила и друга српска штампарија на просторима српских земаља, односно прва штампарија на простору БиХ, што је, несумњиво, догађај од посебног културног, историјског и просвјетитељског значаја. Тако је трговачко мјесто Горажде постало значајно у историји српске писмености, књижевности и културе. У Горажду је основана друга штампарија на нашем тлу, у којој су штампане књиге на тадашњем српском језику, ћирилицом. Зачетник овог посла био је Горажданин Божидар Љубавић, трговац.¹⁴ Његови мотиви за штампање књига за цркве и манастире били су искрена побожност, али и родољубље. На овим књигама радила су и два сина Божидара Љубавића. То је у то вријеме непосредне турске власти и масовног однародњавања од Српства и вјере православне, те наметања туђе вјере, културе и језика, био далековид и храбар подухват раван подвигу.

У овој штампарији штампане су само три књиге (Мано 2008, 163).¹⁵ Тако је 1. јула 1519. године из штапе изашао *Служабник* (Литургија) гораждански, прва

¹⁴ Покретац штампарије, по ријечима Катарине Мано-Зиси (2008, 166) „старац и родитељ“ Божидар, судећи по придјеву Горажданин, могуће да је завичајем потицао из Горажда на Дрини. С друге стране, назив Горажданин могао би истаћи његову везаност за цркву Светог Георгија код Горажда, гдје је у позним годинама био монах, што је, највјероватније, већ био и раније, док је боравио у манастиру Милешеви, мада је нејасно исказано у ком својству. Познато је да су у средњем вијеку монаси добијали уз имена придјевске именице, не према завичајима него прије према манастирима чијем су братству припадали.

¹⁵ Издања српске средњовјековне штампарије у Горажду представљају ране палеотипе, настале не задуго послје првих српскословенских инкунабула на Цетињу (1494-1496). Њен оснивач, Божидар Горажданин, међутим, морао је за почетак да се ради набавке потребне опреме и стицања типографског знања његових будућих штампара ослони на већи штампарски центар. Стециште српских штампара, као и штампара из других европских земаља, била је у то вријеме тадашња штампарска метропола Венеција. У томе граду затекли су се Гораждани, браћа Ђуро (Ђурађ) и Теодор Љубавићи, у исто вријеме када је започињао своју значајну штампарску дјелатност војвода Божидар Вуковић Подгоричанин. Гораждани су, чини се, већ по завршетку прве књиге пренијели штампарију у Горажде при храму Светог Ђорђа на Дрини, гдје су наставили штампање књига.

штампана књига у БиХ и прва штампана под турском влашћу на Балкану. Потом су штампани *Псалтир с њоследовањем* 25. октобра 1521. године и *Молићвеник (Требник)* гораждански 21. октобра 1523. године. Ове три књиге су од изузетног значаја за културу и историју српског народа не само у БиХ. Према мишљењу угледног српског историчара и културног радника професора Д. Медаковића (1963, 31) оне „спадају у најбоља остварења наше старе штампе“.

Ове књиге штампане су старосрпском, односно црквенословенском ћирилицом, а штампало их је јеромонах Теодор Љубавић, с тим што му је у штампању треће књиге – *Молићвеника* (1523) помогао ђакон Радоје, о коме се ништа више не зна.

Штампарија је радила до 1523. године, а након пресељења у Румунију 30-их година 16. вијека, у манастирским конацима цркве обављан је преписивачки рад и познато је да је 1550. године преписано *Четијеројеванђеље*.

Штампарија при храму Светог Ђорђа је у тешким временима за српски народ и Српску Православну Цркву пренесена у мјесто Трговиште у Влашкој у Румунији,¹⁶ гдје се од 1545. до 1547. године јавља као штампар Димитрије или Дмитар Љубавић, који се представљао као унук старца Божидача Горажданина.

Основни разлог зашто је Горажданска штампарија била кратког вијека и што је била присиљена да напусти Сопотницу и пресели се у Влашку лежи у чињеници да се никако није уклапала у замисли актуелних турских власти однародњавања локалног српског становништва путем исламизације и ширења арапске и турске писмености и културе.

У Трговишту је 1545. године штампан *Молићвеник*, а двије године касније – 1547. године и друга књига – *Ајосџол*. *Молићвеник* је штампан досљедним српскословенским правописом, за разлику од *Ајосџола* у којем је Димитријев запис српскословенски, али је у тексту јусовски правопис, тзв. средњобугарског типа. У објема књигама, што се типа слова тиче, продужава се гораждански модел писма који се у румунским штампаријама наставља и у наредним деценијама.

О утицају Горажданске штампарије на румунско штампарство Митар Пешикан у *Лексикону* – прилогу *Пет векова српској шtamпарској* каже: „Ипак је од наших штампарија управо горажданска направила најдубљу и најдужу плодну бразду у румунском штампарству, а тиме и посвједочила онај важан културни ток који је путем штампарства краја 15. и 16. вијека ишао од Млетака преко Црне Горе и дубљих српских области до румунских војводства.“

Књиге које су штампане при храму Светог Ђорђа у Сопотници временом су уништаване и нестајале. Према неким подацима, посљедња књига Горажданске

¹⁶ Ђорђу Сп. Радојичићу (1967, 38) се учинило да „Димитрије Љубавић није са свим случајно пренео штампарију у Горажде“. У боравку Теодора Љубавића у Хиландару видео је реалну могућност да се срео са Макаријем, првим српским и првим влашким штампаром. Тај „сусрет између Макарија и теодора морао је бити од користи за српско штампарство, а можда је он учинио да штампарија Љубавића буде доцније пренијета у Влашку.“ Не би се смело сумњати да су Теодор и Димитрије били рођаци, па је реално да је Теодор могао упутити Димитрија у Влашку. „Много теже је прихватити реалним сусрет Макарија и Теодора, али га не треба искључити. Ако га је било, он је могао утицати да Димитрије Љубавић пренесе штампарију из Горажда у румунско Трговиште.“

штампарије, која се налазила у храму у Сопотници, бачена је у Дрину почетком друге половине 19. вијека у вријеме познатих акција Омер-паше Латаса. Још се налази један примјерак *Псалтира* у САНУ у Београду. Један примјерак горажданских књига наводно се чува у Венецији, а један у Петербургу.

Предак Радослав Ширинић

За готово сваку православну богомољу у БиХ, посебно ону изграђену у давна времена, постоји нека народа прича везана за њену градњу, па тако и за храм Херцега Стефана у Сопотници.

У првим годинама након градње пред сјеверним олтарским вратима налазила се зидана гробница, покривена плочом без натписа која је приликом преуређења цркве 1869. године нађена потпуно празна. Тик уз предњи зид цркве, десно од улазних врата, лежала је надгробна плоча са старинским на жалост кратким натписом: + ЂѢ ИМЕ БОГА СЕ ЛЕЖИ РАЂЪ БОЖИ КНЕЗЪ РАДОСЛАВЪ ШИРИНИЊЪ (Вебо 1980, 270; Живковић, 1986, 191, нап. 28-б).

Иста та плоча дуга 1,65, а широка 0,59 метара лежи и данас пред црквом, с десне стране врата, од времена и људског хода силно излизана. Могуће је да је некада покривала гробницу пред олтаром, пошто се види да је скројена за гроб.

Ко је био тај кнез Радослав, гдје му је заправо гроб, а зашто му је надгробна плоча преношена са једнога мјеста на друго, тешко је утврдити, пошто је о томе нестало свакога помена.

Према народном предању, кнез Радослав био је предак Херцега Стефана, али и бегова Сијерчића, који су његови потомци, а који су по турском заузимању Подриња примили ислам.

Да су бегови Сијерчићи заиста имали неку особиту везу са истом црквом, свједочи и то што су је увијек и у свакој прилици помагали, и од сваке је напасти бранили, те је углавном остала поштеђена и сачувана до посљедњег грађанског рата у БиХ.

Они су између 1835. и 1852. године, тј. у доба Омер-паше Латаса слали оружану стражу да је бране да је Турци не спале. Ово су чинили због тога што су тврдили да је у цркви гроб њиховог претка Радослава Ширинића, који је био хришћанин, и да су Сијерчићи његови потомци (Зечевић 1890, 272; Косановић 1871, 161).¹⁷

---

¹⁷ Други период грађевинског стања цркве настао је, како се прича, у прошлости вијеку, а промјена је изведена усљед веома значајних узрока. Према причи народној, паша у Подрињу, моћне и најзнаменитије породице бегова Сијерчића, даде подигнути приградак цркви сприједом у истој ширини, а у дуљини од 6 метара, дочим је висина хватала једва нешто више од половине висине старе цркве.

У тој градњи стара црква остала је сасвим нетакнута, те се тада из новог дијела цркве улазило у стару цркву на првашња стара врата. Херцегов натпис остао је и даље на своме мјесту, а тако исто звоник са крстом. Код старих улазних врата бијаше подигнута каменита трапеза, те је исти приградак, како се приповиједа, био употребљаван као нарочита црква, са храмом св. оца Николаја. Године 1869. разваљена је та трапеза, и утрошена у зидању, само је до данас остала њена горња плоча. Ступ те трапезе био је од тесаног четвороугаоног камена, вас покривен некаквим римским натписом, а утрошен је са осталим градивом године 1869. Да ли је и кад је иста трапеза била освећена, то се не зна.

Страдање и обнова

Иако је храм одолијевао годинама и тешким временима у вријеме владавине Турака и Аустро-Угарске, 1992. године су га потомци оних који су прије шест вијекова примили ислам оскрнавили и тако својим нечовјештвом погазили и прадједовску православну, али и нову мухамеданску вјеру.

Утврђено је да су у септембру 1992. године припадници тзв. Копачког батаљона Армије БиХ, а уз одобравање актуелних власти, опљачкали имовину цркве и конака, а потом оба објекта спалили.

Том приликом у потпуности је изгорјела кровна конструкција цркве са њеним припратама и звоником, као и цјелокупна унутрашњост храма са дрвеним иконостасом из 19. вијека, иконама, црквеним књигама и другим сакралним предметима и унутрашњом опремом.

Остали су непорушени зидови и свод цркве са великим оштећењима. Са мањим унутрашњим оштећењима остао је непорушен грађевински занимљив камени дио портала цркве и остала је изнад портала мање оштећена већ помену-та плоча са натписом ктитора и годином подизања цркве.

У потпуности је изгорела унутрашњост и поткровна просторија црквеног торња са звоником и кровном конструкцијом. Остали су непорушени 12 метара

Да је збиља неки паша Сијерчић могао имати такав однос према цркви, народно предање налази оправданости у једној пјесми, у којој се од прилике описује овакав догађај: „У давно вријеме (у прошлом вијеку) дође заповијест од султана, да се у Горажду на Дрини гради ћуприја, на што буде приправљена лучева грађа. Но ћуприја се не сагради, пошто томе ради нечега противан бијаше тадањи паша Сијерчић: као да је тада забављен био око дограђивања цркве. У Фочи је био тада неки паша Шувалија, који оптужи пашу Сијерчића, што неће да гради на Дрини ћуприју, већ гради Вла-сима богомољу у коју троши приређену лучеву грађу. Паша Шувалија пошао је нарочито ради тога у Призрен пред везира, који тада из Цариграда у Босну долазаше, нашто овај из Вишеграда оправи 30 својих делија да извиде: е да ли је Сијерчић-паша у српску богомољу – како је оптужен, – трошио приређену лучеву грађу. Делије дођоше у Горажде, претражише црквену грађу, али нађоше, да ту није трошена лучевина, већ храстовина. Стигоше касније везира у Прачи, па му казаше како је, – нашто се овај љуто расрди, пак даде пашу Шувалију посјећи.“

„Да се пак Херцегова црква у прошлости вијеку збиља поправљала доказује један на жалост врло кратак запис на корици мљетачког *Окџоиха*, гдје стоји записано: *покривла се црква горашка 1778*. Шта је могло да побуди тада силне бегове Сијерчиће, да према народној причи подижу исти преградак цркви Херцеговој? Па ипак се може са великом вјероватноћом узети, да је тој градњи могао бити сљедећи разлог: Племенски посјед бегова Сијерчића обухватао је сав предио око цркве, па су по томе они данас власници истог онога земљишта, које је прије турског освојења Подриња јамачно припадало ономе кнезу Радославу [Поље на десној обали Дрине, према цркви зове се и данас „Ширнићевина“, а то је доказ горњој претпоставци, да је кнез Радослав био властитељ горашког краја, а живио у граду више цркве] чије су кости нашли вјечног одмора у Херцеговој земљи или пред њом, и који јамачно бијаше господар онога данас безименога града, чије се развалине налазе на врху купастога бријега више цркве. Исти посјед, сличност имена „Сијерчић“ са именом „Ширнић“, прича о дограђивању цркве, – све то скупа узето, оправдава мисао: да су бегови Сијерчићи потомци кнеза Радослова, који су по заузећу Подриња примили ислам, па некоји од њих, – у часу повољног духовног расположења, а можда на темељу усменог предања у породици, да тијело рецимо, њихова родоначалника почива пред вратима горашке цркве, – потрудио се по обичају, који међу мухамеданцима у великој части стоји, око земних остатака Радослављевих, подигне цркву, да му родоначалник у светињи почива“.

високи зидови и доњи свод торња изнад портала, односно изнад малог предворја цркве.

На згаришту цркве пронађено је неколико пожаром уништених или оштећених металних дијелова свијећњака и других металних, сакралних предмета. Неки од оштећених предмета пронађени су у старом, напуштеном бунару удаљеном 10 метара на југоисточној страни цркве.

Сав унутрашњи простор дворане (брода) цркве и њених припрата затечен је пирликом ослобађања прекривен изметом од стоке која је ту затварана.

Једноетажни помоћни објекат (конак) величине 35 X 5 метара, са пет одјељења, до темеља је спаљен са комплетном столаријом и кровном конструкцијом. Остали су непорушени, али оштећени, спољни зидови. У унутрашњости конака нису затечени остаци сагорјелих дијелова, опреме, ствари или намјештаја, што указује на то да су те ствари (ако их је било) прије пожара изнесене.

Ослобађањем Сопотнице од Војске Републике Српске 1994. године, а тиме и храма Светог Ђорђа, фактички се одмах приступило и његовој обнови. Већ те 1994. године у организацији Црквеног одбора на храм је умјесто изгорјелог постављен нови привремени кров и очишћена унутрашњост цркве. На тај начин црква је, иако у рушевном и до голих зидова изгорјелом стању, прилагођена за привремену употребу, односно вјерске обреде.

До 1999. године прикупљана су средства за обнову храма, која су најчешће долазила из добротворних прилога, да би се радовима приступило 2000. године.

То је тако урађено да унутрашњост цркве није нарушена, већ је потпуно задржала свој првобитни изглед. На сличан начин извршено је санирање зидова и сводова пјевница, параклиса и звоника.

Иконостас је урађен од ораховине у класичном српско-византијском стилу, са комбинованим мотивима плитко-рељефне камене пластике моравске школе, чији су детаљи сачувани до данас и на десном каменом довратнику. Доња парпетна зона иконостаса, односно олтарских двери, украшена је старосрпским декоративним орнаментима којима доминирају стилизовани симболи крста и грб Немањића. Стилизовани симболи крста, изрезбарени на четири мјеста и грб Немањића на два мјеста, симетрично су распоређени у односу на централне олтарске двери, прецизније на симетралу иконостаса. Иконостас је постављен на Петровдан 2002. године.

Иконе су рађене у класичном српско-византијском стилу са мотивима из наших старих манастира, а постављене су 2003. године.

Црква је и данас, као и прије обнове, освијетљена са пет прозора. По један са јужне и сјеверне стране освјетљавају дограђени дио наоса – припрату, један јужну пјевницу, док онај у поткровљу (калкану) и апсидални освјетљавају олтарску просторију.

Камени под наоса – брода цркве затечен је у таквом стању да се и поред најбоље жеље и настојања стручњака није могла извршити његова санација, нити сачувати његов вишевијековном употребом углачани првобитни изглед. Због тога је камени под наоса потпуно замијењен новим каменим плочама. Стари камени

подови у олатарској припрати, у пјевницама и у параклису, који су били мање оштећени, санирани су и задржани у првобитном изгледу.

Пошто је обновљен, храм је 7. септембра 2003. године освештао Његово високопреосвештенство митрополит Дабробосански Николај уз саслужење више свештеника и уз присуство великог броја вјерника и гостију из свих српских крајева.

Двије године касније, у априлу 2005. године, постављено је и звоно тешко 306 килограма које је прављено 2004-2005. године у Грчкој.

Умјесто закључка

У пријашњим вијековима, од постанка свога, црква Херцега Стефана била је најзнаменитији храм Божји у Подрињу и цијелој јужној Босни, била је управо духовно средиште тога краја, матица око које су се прикупљале побожне вриједне душе, да дворбом и угодбом Богу, и радом у интересу хришћинске просвјете, ма и у маленој мјери, пружи који зрачак утјехе и окријепе роду своме, кога бијаше притиснула густа, тешка, дуготрајна тама турске окупације.

Такав значај црква је могла да постигне због начина свог постанка, којег је повећала и кобна околност да је она дуго и дуго била скоро једини храм Божји у Подрињу, пошто су остале цркве, или прије или касније разорене.

Народ је из далеких крајева и у огромном броју долазио цркви, она је у свакоме погледу напредовала, а благодарјећи своме положају могла је и да постане духовном мајком цијелога Подриња, расадником средњовјековне црквене просвјете.

Ово је јединствен споменик културног наслијеђа, како у историјском тако и у погледу своје архитектуре, и један је од ријетких сачуваних непосредних свједочанстава о активности и организацији Српске Православне Цркве на овом простору у времену средњовјековног босанског краљевства.

На примјеру Херцегове цркве Светог Великомученика Георгија у Доњој Сопотници код Горажда, која је у својој пет и по вијековној тешкој али часној мисији од њеног утемељења од стране „Херцега од Светог Саве“, Стефана Вукчића Косаче, 1454. године, до најновијег страдања и вандалског скрнављења 1992. године, прошла кроз пакао историје на овом увијек проблематичном Балкану, гдје су пркос, инат и освета национална обиљежја, а рушилачке страсти, посебно, најалост, вјерских објеката, скоро редовна појава, обистиниле су се оне већ цитиране Христове јеванђелске ријечи: „И на овом камену сазидаћу цркву своју, и врата паклена неће је надвладати“ (Мт 16, 18).

Све до најновијег времена била је ова задужбина Херцега Стефана предана потајном забору. Нарочито шира јавност није могла ни да слути да ли уопште и постоји и какав значај има скромни храм Божји у Подрињу, у срцу његовом код Горажда.

У новије вријеме покренута је нешто живља расправа о тој цркви, тако да изгледа да је дошло вријеме да се спозна, оцијени и уважи значај задужбине Херцега Стефана у оној мјери коју она својом знаменитошћу захтијева.

Библиографија

- Aličić, A. (1985). *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, orijentalni institut u Sarajevu, Serija II, Defteri, Knjiga 3, Sarajevo.
- Билинац, Р. (2003). „Освећена обновљена црква светог Великомученика Георгија у Српском Горажду“, Дабар – Билтен манастира Добруна.
- Војановски, I. (1987). „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija“, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, Knjiga 23, Sarajevo.
- Богвићевић, В. (1975). *Писменост у Босни и Херцеговини од појаве словенске писмености у IX вијеку до краја аустроугарске владавине 1918*, Сарајево.
- Божичић, И. (1952). *Дубровник и Турска у XIV и XV вијеку*, Београд.
- Vego, M. (1980). *Iz istorije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Svjetlost.
- Vego, M. (1937). *Povijest Humske zemlje (Hercegovine)*, Sombor.
- Веселиновић, Р. (1966). *Историја Српске Православне Цркве са народном*, књ. II, Београд.
- Вукић, П. (2006). „Уводне напомене“, у: *Свештеници Косорићи служитељи херцегове цркве у Горажду 1778–1992*, Подгорица, Светигора.
- Вулић, В. (1890). „Напомена о натпису Херцег-Стефана код Горажда“, „Босанска вила“ бр. 19 и 20, Година V, Сарајево.
- Глушац, В. (1945). *Историја о бојумилима*, Београд.
- Горажданска шћамарија 1519–1523* (2008), Народна библиотека Србије, Београд, Источно Сарајево.
- Драгојловић, Д. (1997). *Историја српске књижевности у средњовјековној босанској држави*, Нови Сад, Светови.
- Дучић, Н. (1894). *Историја српске православне цркве од првих десетина VII вијека до наших дана*, Књижевни радови Нићифора Дучича, архимандрита, књига 9, Београд.
- Živković, P. (1986). *Ekonomsko socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV i XV vijeku*, Tuzla.
- Živojević, R. (1964). *Goražde u prošlosti i sadašnjosti*, Geografsko društvo u BiH, Posebna izdanja, Knjiga II, Sarajevo.
- Зечевић, З. (1890). „Задужбина Херцег Стефана код Горажда“, Босанско-Херцеговачки Источник, Свеска 7 и 8, Сарајево.
- Зечевић, З. (1892). „Старо-српске књиге у горашкој цркви“, *Босанско-Херцеговачки Источник*, Свеска 10 и 11, Сарајево.
- Јиричек, К. (1988). *Историја Срба – Политичка историја до 1537*, књига I, Београд, Просвета.
- Ковачевић-Којић, Д. (1978). *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево, Веселин Маслеша.
- Кажмаковић, З. (1981). „Drina u doba Kosača“, *Naše starine*, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH – XIV–XV, Sarajevo.
- Кажмаковић, З. (1971). *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево.

Косановић, С. (1871). „Српске старине у Босни“, Гласник Српског ученог друштва, Књ. XII, Свеска XXIX Старога реда, Београд.

Крећевљакović, Н. (1980). *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Svjetlost.

Мано-Зиси, К. (2008). „Књиге горажданске штампарије (1519–1523)“, у: *Горажданска шtamпарија 1519–1523*, Београд, Источно Сарајево, Народна библиотека Србије.

Мазалић, Ђ. (1941). „Херцегова црква код Горажда и околне старине“, Гласник Земаљског музеја НДХ, Година LII, Свеска I, Хисторија и етнографија, Сарајево.

Медаковић, Д. (1963). *Графика српских шtamпарских књига XV–XVI века*, САН, Посебна издања, Књига CCCIX, Одељење друштвених наука, Књига 29, Београд.

Нилевић, Б. (1990). *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке епархијархије 1557*, Сарајево, Веселин Маслеша.

Окић, М. (2000). Изведбени пројекат Завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, број 01-293/99, Бања Лука.

Пејановић Ђ. (1952). *Шtamпарије у Босни и Херцеговини 1529–1952*, Сарајево.

Пет векова српског штампарства 1494–1994, Београд, (1994).

Петровић, М. (1995). Помен богомила – бабуна у законоправилу светог Саве „Црква босанска“, Београд.

Пузовић, П. (1997). *Прилози за историју СПЦ*, Византијско огледало, Ниш.

Пузовић, П. (2004). *Српска православна епархија Дабробосанска, Шематизам*, Србиње (Фоча).

Радојичић, Ђ. (1967). „Манастир Милешева и старо српско штампарство“, у: Музеј примењених уметности, Зборник 11, Београд.

Речник српско-хрватског језика, Књига V, Нови Сад, 1973.

Руварац, И. (1880). *О највишису на цркви Херцега Свјетлана у Горажду*, Српска краљевска академија, Глас XVI, Београд.

Скарић, В. (1930). *Попис босанских сјахија из 1711*, ГЗМ БиХ, Сарајево.

Спремић, М. (1994). *Десетих Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, СКЗ.

Трухелка, Ђ. (1889). „Епиграфске цртице из Босне и Херцеговине – Натпис Херцега Стјепана на цркви у Горажду“, Гласник Земаљског музеја, I.

Truhelka, Ć. (1911). „Testament gosta Radina“, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo juli–septembar.

Ђирковић С. (1964). *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, СКЗ.

Ђирковић, С. (1964). *Херцег Свјетлан Вукчић Косача и његово доба*, САНУ, Посебна издања, Књига CCCLXXVI, Одељење друштвених наука, Књига 48, Београд.

Handžić, A. (1978). *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, Prilozi za orijentalnu filologiju XXVI, Sarajevo.

Ortschafts und Bevolkerunge – Statistik von Bosnien und Herzegovina – Шtamпарија мјестна и ључанства Босне и Херцеговине, Aemtliche Ausgabe (Службено издање) Katastral Schatzunge Direction fur Bosnien und Herzegovina, Сарајево, 1880.

Ortschafts und Bevölkerungs – Statistik von Bosnien und der Herzegovina nach dem Volkszählungs – Ergebnisse vom 1. Mai 1885. – Штатистика мјеста и живљелства Босне и Херцеговине, по попису народа од 1. маја 1885. (Службено издање).

Чурчић, Л. (2008). „Горажданска штампарија у Румунији“, у: *Горажданска штампарија 1519–1523*, Београд, Источно Сарајево, Народна библиотека Србије.

Šabanović, H. (1982). *Bosanski Pašaluk*, Sarajevo, Svjetlost.

Шемањизам Српско-православне митрополије и архидијацезе херцеговачко-захумске за 1890. г.

Шемањизам Епархије захумско-херцеговачке и приморске, Издање Братства манастира тврдош, Требиње 1998.

The importance of the church in Sopotnica, Gorazde for Orthodox Serbs and Serbian Orthodox Church

Summary. Even in times of limitless temptations and sufferings, the Serbian people of Upper Podrinje and Bosnia and Herzegovina in general, managed to build its temples and to manifest its sense of belonging to the community of enlightened and civilized nations. Many temples, built due to hard labor of ancestors, were destroyed in fire, but the faithful people, moved by the spiritual strength of its forefathers, renewed them. Many generations have repeated this same scenario, even in our own times. By building and defending their churches, Serbs were building and defending the most noble traditions of their nation. In the history of Orthodox culture in Bosnia and Herzegovina, the church of Saint George in Donja Sopotnica (close to Gorazde) occupies an extremely important place. It was built by Herzog Stefan Vukcic Kosaca. Thanks to Božidar Ljubavic-Gorazdanin, the first printing office in Bosnia and Herzegovina was established in the church of Saint George.

Keywords: Saint Martyr George, Sopotnica, Novo Goražde, Herzog Stefan Vukčić Kosača, press, Božidar Ljubavić-Goraždanin.